

Az apró betűs rész

Használati útmutató a történelem vége után

VISSZHANG - LXI. évfolyam, 23. szám, 2017. június 9.

Izgalmas eszmecsere kerekedett Mellár Tamás *Globalizmus vagy nemzeti szuverenitás* című, a két fogalom viszonyát vizsgáló írása kapcsán (ÉS, 2017/18., máj. 5.), melyre Felcsuti Péter reagált *Milyen kapitalizmust, globálist vagy nemzetit?* címmel. (ÉS, 2017/20., máj. 19.) Hozzászólásomban politológiai szempontból kívánok reflektálni vitájuk alapkérdésre. Arra, hogy valóban korszakhatárhoz értünk-e, vége van-e a globalizáció és a liberális demokráciák korának, avagy sem. Azok közé tartozom ugyanis, akik úgy vélik, hogy az utóbbi évek során valóban korszakhatárhoz értünk. Ugyanakkor nem gondolom, hogy ez akár a globalizáció, akár a liberális demokráciák végét jelentené. Azt azonban igen, hogy a '90-es évek óta domináns „történelem vége” periódus lezárul, és új stratégiát kell kialakítani.

Egy nem szokványos vita

Mellár Tamás vetette fel elemzésében, hogy a kormányközeli szakemberek, ideológusok szerint a globalizmus helyett a jövőben nemzeti szuverenitás lesz a meghatározó, a liberális demokrácia helyett pedig az erős, tekintélyelvű állam. De hol van az megírva, hogy csakis egyféleképpen lehet kritizálni a rendszert? S hogy csakis az Orbán-kormánnyal szimpatizáló szerzők tehetik meg ezt? Az, hogy a jelenlegi ellenzék a rendszerkritikát egyfajta kormánypárti jellemzőnek tekinti, egyáltalán nem törvényszerű. Lényegében önként engedte át a véleményformálás jogát ezekben a kérdésekben az ellenzéki oldal azáltal, hogy nem fogalmazott meg saját narratívát. Ennek az elzárkózásnak az eredményeként Magyarországon az ilyen jellegű kritika sokáig a szélsőségek „kiváltsága” volt. Ritka vitának lehetnek tehát az olvasók szemtanúi Mellár Tamás és Felcsuti Péter eszmecséréjével. Holott, ahogy arra Mellár Tamás is utalt, nyugaton többkönyvtárnyi irodalma van a globalizáció és a liberális demokráciák kívánatos jellegéről szóló vitának.

Az évek során sokat írtunk kollégáimmal a Méltányosság Politikaelemző Központban azokról a külföldi szerzőkről, akik ezeket a vitákat lefolytatták. A demokrácia jellegét firtató vitához hozzátartozik ugyanis az is, hogy egyáltalán nem evidens a politikatudomány számára, hogy az erős állam vagy épp a politikai tekintély csakis negatív jelentéstartalmú lehet. Számtalan olyan gondolkodó található közöttük, akik a fellelhető tanulmányokkal, beszédekkel befolyásolták a kormány szellemi háttérét. Stein Ringen norvég szociológus az egyik ilyen szerző. Ringen jó kormányzásról szóló írásaira támaszkodott a Fidesz a szabadság és hatékonyság közötti korábbi egyensúlynak a hatékonyság felé való elmozdításában, amelyből létrejött a mai rendszert megalapozó, általunk hard governmentnek nevezett kormányzati stílus. Ez a szemléletmód elutasítja a válságba került jóléti államot, és újra előtérbe helyezi a gondoskodó állam szerepét, hasonlóképp, mint a Mellár Tamás által példaként ajánlott skandináv modell. A hard government élesen szembe helyezkedik a liberális kormányzás gyakorlatával, amely a társadalmi-gazdasági szereplők közötti koordinációban látta feladatát. A Fidesz elképzelése az volt, hogy az érdekszervezetek és a civilek beemelése a törvényhozatalba a folyamatos egyeztetési kényszer révén rontja a hatékonyságot, és csökkenti az átláthatóságot. Éppen ezért érdekaggregáció helyett a kormány saját közjófelfogására hagyatkozva képviseli a közérdeket, ugyanis elképzelése szerint csakis így biztosíthatók a világos felelősségi viszonyok és az elszámoltathatóság. Ebből is látszik, hogy nagyon sokféleképpen lehet értelmezni azokat az alapfogalmakat, amelyek korábban érinthetetlennek tűntek. Lehet vitatkozni arról,

hogy a kormány milyen módon viszonyul ezekhez a nyugati vitákhoz, az azonban megkerülhetetlen, hogy az ellenzék sehogya sem reagált rájuk. Míg az ellenzék gyakorlatilag nem merített ebből a témákból forrásból, a kormánypárt nem csak folyamatosan szemlélte ezeket, de beleállt a vitába, mi több, alakította azokat.

Természetesen, annak a közegnek, ahonnan az említett elemzések erednek, demokratikus hagyományai mélyebben gyökerezőek, mint a magyar társadalméi. Könnyebb szilárd alapok mellett az erős állam előnyeit ecsetelni, így érthető a hazai balliberális értelmiség ragaszkodása a rendszerváltáskor lefektetett alapokhoz is. De minden demokrácia változik, mi több, a demokrácia jellege is folyamatosan átalakulóban van. Az ilyen viták elengedhetetlenek ahhoz, hogy kialakítsunk egy a mai korra alkalmazható, a korábbiaknál hatékonyabban működő demokráciát.

Korszakhatár vagy valami más?

Visszakanyarodva a vitaindító elemzés kiindulópontjához, Mellár Tamás írása elején azt állítja, hogy kialakult egyfajta konszenzus a társadalomtudósok körében a tekintetben, hogy korszakhatárhoz ért a világ; a világgazdaságban lejárt a globalizáció kora, a politika terén pedig a liberális demokráciák érájának alkonyult be. Felcsuti Péter válaszában azonban vitatja, hogy valamiféle „korszellemről” volna szó, és amellet érvel, hogy szó sincs a liberális demokráciák hanyatlásáról s az illiberális állam globális felemelkedéséről. Ennek megfelelően az Orbán-kormány megerősödését sem látja egy nagyobb történelmi trend részének, ahogyan megváltoztathatatlanak sem. Számára épp ezért a globalizáció természetének vizsgálatával ellentétben sokkal fontosabb, hogy milyen társadalmi rendet lehetne szembeállítani az orbáni rezsimmel. A liberális demokráciák válsága ugyanis csak részben írható a globalizáció számlájára, s véleménye szerint a Donald Trump vagy a Brexit által félmjelzett politikai jelenségek valójában nem a globalizáció ab ovo elutasításának következményei, hanem abból erednek, hogy az említett nemzetek megkísérelnek egy, a nemzeti érdekeiknek jobban megfelelő globalizációt elérni. Ebből jut arra a következtetésre, hogy mivel globalizáció valamilyen formában mindig is lesz, nem az a kérdés, hogy milyen a nemzetállamok és a globalizáció viszonya egymáshoz, hanem, hogy milyen lehetne a globalizáció és a kapitalizmus jövőben kívánatos jellege.

Hozzászólásában Felcsuti Péter rendkívül fontos kérdéseket vetett fel (milyen szerepe van az államnak a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése és a szolidaritás megteremtése kapcsán, mi a viszonyunk az Európai Unióhoz stb.), amelyek külön-külön is megérdemelnék, hogy megvitassák őket. Legalább olyan fajsúlyú kérdések ugyanis, mint a globalizmus és szuverenitás, vagy a kapitalizmus jellegét vizsgáló vita, amelyről az ellenzék, illetve annak szellemi háttérháza nem tudott előállni egy ajánlattal. Valóban csak ezen létkérdések megvitatása révén alakulhat ki versenyképes társadalom-, illetve jövőkép. Fontos azonban, hogy *önmagukért* kell ezekről a kérdésekről beszélni, nem azért, hogy Orbán Viktort leváltásák. Ha azok, akik egy másfajta Magyarországot képzelnek el, mint a Fidesz, kizárólag a miniszterelnök leváltásának rendelik alá a társadalmi célokról való gondolkodást, egészen biztos, hogy sem hatalomra nem kerülnek, sem Magyarországnak nem lesz hatékony, hosszú távú fejlesztési stratégiája. Egész egyszerűen azért, mert a két célkitűzés különböző cselekvési stratégiát igényel. Egy olyan forgatókönyv, amelynek célkeresztjében Orbán Viktor leváltása áll, a hiteltelenítésre koncentrál, és arra, hogy összevadásson annyi kiábrándult szavazót, amennyivel valahogyan meg lehetne nyerni a választást. Ennek a stratégiának az az Achilles-sarka, hogy nem teszi alkalmassá az ellenzéket a későbbi kormányzásra, és nem ad olyan szellemi muníciót, amelyet a társadalom jelentős része elfogadna. Végző soron pont azt nem éri el, amit Felcsuti Péter kívánatosnak tartana.

Bármely pártnak, amely alternatívát kíván nyújtani Magyarországnak, képesnek kell lennie hozzászólni ahhoz az alapvető ideológiai vitához, amely ma világszerte zajlik. Ez nem merülhet ki abban, hogy önmeghatározását tekintve valaki baloldali, vagy Európa-párti, vagy liberális. Egy olyan politikai klímában, amelyben a hidegháború óta eltelt időszak politikai, gazdasági rendszere felett folyik a vita, s ebbe akár

egy Magyarország méretű ország is képes beleszólni, komolyabb elképzelés kell arról, hogy egy politikai erő mit gondol a jövő politikai, hatalmi erőviszonyairól. Végtelen számú kérdést lehetne és kellene felvetni. Fel vagyunk-e készülve egy olyan világra, ahol teljesen átalakul a munka fogalma? Ma még csak ott tartunk, hogy a taxisok tüntetnek az internetes applikációkon keresztül elérhető privát sofőrszolgálatok ellen, de mi lesz, amikor az autók mind önjáróvá válnak? Milyen irányba befolyásolják majd a demokráciák jövőjét a megnövekedett szabadidővel rendelkező állampolgárok? És mi lesz akkor, ha a technológiai „rendszerátalakítás” globálisan maga mögött hagy egy generációt, hasonlóképpen, ahogy a nehézipar leépítése munka nélkül hagyta a kelet-európai régió egy jelentős társadalmi rétegét. Új osztályharc vagy széles körű letargia és még nagyobb leszakadás várható? Ilyen mélységű kérdésekben ma kevesen gondolkodnak Magyarországon a politikusok körében, holott láthatjuk, hogy van igény egy ellennarratívára Európában a korábbi rendszert megkérdőjelező populista politikai erővel szemben is.

Emanuel Macron nem véletlenül nevezik anti-Trumpnak. Nagyon erős, ideológiailag megalapozott ellenképpel rendelkezik, ami műfaját tekintve leginkább Tony Blair harmadik utas tervére hasonlít. Míg Blair mögött Anthony Giddens elképzelései álltak, Macron integráló politikai kísérletére inkább Paul Ricoeur francia filozófus hatott, akivel Macron együtt is dolgozott, mielőtt politikai pályára lépett. Ricoeur gondolatvilága erősen szintetizáló volt, látszólag homlokegyenest ellentétes dolgokat kívánt egy kalap alá hozni. Úgy gondolta, hogy az ideológiának három szintje van, a felszínen találhatóak a bal- és jobboldali ideológiák összecsapásai, amelyek félrevezetőek. Az ideológiák mélyén ugyanis egy mély, a közösséget integráló funkció található. Mindez tükröződik Macron politikájában, abban, ahogy a miniszterei kiválasztotta, annak érdekében, hogy „tolmácsoljon” a napjainkban mélyen megosztott francia társadalom két fele közt. Ez a fajta gondolati mélység, konceptualitás túlmegy a szakpolitikai javaslatokon. Orbán Viktor leváltásának igénye hosszú távon nem képes betölteni azt az ideológiai űrt, amelyre azok, akik nem szimpatizálnak a kormánypárttal, igényt tartanak. Holott korábban mind az MSZP, mind az SZDSZ külön-külön is rendelkezett ilyen világképpel. Igaz, hogy ez szorososan követte a Nyugati trendeket. Az, hogy ez elhalványult, ezer szálon kötődik a liberális demokráciák nemzetközi ideológiai töltetének válságához is, és egyben visszavisz minket a vita alapkérdéséhez.

A történelem vége utáni történelem

Mint említettem, véleményem szerint valóban történelmi korszakváltás előtt áll a világ, de ez nem jelenti sem a globalizmus, sem a liberális demokráciák végét. A korszakhatár lényege, hogy a '90-es évek óta domináns „történelem vége” periódus lezárul, és az Egyesült Államoknak s vele együtt a világnak újra kell gondolnia a hidegháborút követő célkitűzéseit. Andrew J. Bacevich írta *After the End of History* című elemzésében (*The American Conservative*, 2017. január 9.), hogy a Trump-kormányzat inkább átmeneti lesz, semmint átalakító. A továbblépéshez az szükséges, hogy az Egyesült Államok leszámoljon a „történelem végét követő történelmével”, és némi bűnbánást követően megfogalmazza, mi jöjjön a hidegháborút követő időszak elképzelései után. A történelem vége elképzelés ugyanis anno három elvárást teremtett a jövőt illetően az Egyesült Államok részéről. Egyfelől arra számítottak, hogy a globalizáció világszerte előmozdítja a demokratizációt, tovább stabilizálva a liberális demokráciák és a nemzetközi szabadkereskedelem helyzetét. Másrészt úgy gondolták, hogy a politikai dominancia mellé globális katonai hegemonia is fog társulni. Végül, de egyáltalán nem utolsósorban, azt hitték, hogy az Egyesült Államok nagymértékben kiterjesztheti kulturális hatását. A hidegháborút követően ugyanis nagymértékben kibővült a személyes szabadság, és ezeket az intézményesített vívmányokat exportálták a szövetséges országokba is. Napjaink globális politikai egyensúlyának megváltozása nagy részben annak köszönhető, hogy e három elvárásból egyik sem teljesült a várakozásoknak megfelelően.

A történelem végekor csakis a globalizáció előnyeiről hallhattunk. A globalizáció valóban növelte a gazdagságot, de nem olyan széles körben, mint ezt képzelték. Épp ellenkezőleg, több síkon is növelte az egyenlőtlenségeket. Nemcsak a nemzeteken belül, hanem a nemzetek közötti egyenlőtlenségeket is, ami

az egyik fő oka napjaink meghatározó konfliktusainak. Felcsuti Péter idézi Dani Rodrik közgazdászprofesszort, aki szerint nem elvetni kell a globalizációt, hanem finomabb egyensúlyt teremteni az állam és a piac között. Mint írja, egy ilyen egyensúly nem szólhat kizárólag a piaci hatékonyságról, hanem a nemzetállamoknak s különösképpen a fejlődő országoknak lehetőséget kell kapniuk arra, hogy megvalósítsák saját növekedési, felzárkózási stratégiájukat. Ez kulcsfontosságú megállapítás, Magyarország szempontjából is. A történelem vége elmélet ugyanis javarészt figyelmen kívül hagyta a történelmi, fejlettségbeli különbségeket. Ugyanazt a fejlődési ívet írta elő a posztszovjet szatellitállamokból demokráciákká vedlett kelet-európai államokra, mint nyugat-európai társaikra, s később, európai uniós csatlakozásukkor sem volt kifejezett felzárkóztatási stratégia. Önmagában a kohéziós, fejlesztési források ugyanis nem elégségesek a társadalmak tapasztalati különbségeinek áthidalására.

A fogalmi újraértelmezés kényszere

Hasonlóképp visszajára fordult a Nyugat korábban már említett szabadságmaximalizálása. Miközben a hidegháborús mentalitás azt igényelte, hogy az állampolgárok alárendeljék személyes érdekeiket a közérdeknek, a geopolitikai erőviszonyok megváltozásával a személyes szabadság szerepe teljesen átalakult. Legyen szó a szexualitásról vagy a házasság fogalmáról, ez a történelem végét követő intézményesített újraértelmezése a szabadságnak a liberális demokráciák legnagyobb vívmánya. Egyben emiatt is támadják leginkább; a „liberális” elem túlzott érvényesítése miatt. Miközben sokan sokkal szabadabban élhetnek, mint korábban, mások úgy érzik, hogy a szabadságjogok kiterjesztése egy zéróösszegű játszma, amelynek ők a vesztesei, mivel az állam mintha elfeledkezett volna róluk. Ők azok, akik habár haszonélvezői a globális fogyasztói társadalomnak, egyben vesztesei is. Velük nem foglalkoztak a nyugati vezetők, mivel egyfelől úgy gondolták, hogy a piac megoldja a felmerülő esetleges problémákat, másfelől, mert a Nyugat s legfőképp a hirtelen globális hegemon helyzetbe került Egyesült Államok nem volt felkészülve arra, hogy mitévő legyen, ha megnyeri a hidegháborút. Lényegében el se tudták képzelni, hogy a globalizáció saját sírját ássa meg, és három évtizeddel a harmadik demokratizációs hullámot követően legalább olyan horderejű változással álljanak szemben, mint 1989–90-ben.

Ebben a megváltozott globális politikai, gazdasági helyzetben Mellár Tamás a skandináv modellt tartja lehetséges megoldásnak Magyarország számára. Ugyan Felcsuti Péter számára rokonszenves ez a modell, azonban nem tartja elégséges alternatív társadalomképnek. Ezzel messzemenőkéig egyetértek. Mellár érvelése szerint a skandináv modell lényege, hogy nem fogadták el a tökéletes piacoknak a mainstream közgazdaság által propagált modelljét, majd az ezt követő a „jóléti állam vége” koncepciót. A skandináv modell erős állami beavatkozását tartja a globalizáció és a technikai fejlődés kihívásai ellenszerének. Csakhogy épp a hidegháború óta eltelt idő mutatta meg nekünk, hogy nem biztos, hogy Magyarország számára az a jó, ha pillangó módjára „egyik modellről a másikra száll”. Éppúgy nem célszerű azt mondani, hogy nem működött a rendszerváltás után átvett modell, dobjuk a skandinávért, mint ahogyan az Orbán-kormány is azt mondja, hogy nem működik a liberális demokrácia, nosza alakítsuk át egy olyan rendszeré, amelyben a liberális, nemzetek feletti, egyeztető elem helyett a demokratikus elem, azaz a népakarat, illetve a nemzeti szuverenitás dominál. Közgazdaságilag talán volna értelme a javaslatnak, társadalompolitikailag azonban nem valószínű, hogy újabb harminc év elteltével elégedettebbek lennénk. Nem az Orbán-modell és az uniós vagy a skandináv modell közötti választás kérdése a tét jelenleg, hanem hogy képes-e a világ s benne Magyarország, illetve az ellenzéki pártok megfogalmazni a célokat a történelem vége utáni korszakra, szem előtt tartva a jövő várható változásait. Meg kell írunk a globalizáció „használati utasításához” az apró betűs részt, s újra kell fogalmaznunk, mit várunk a liberális demokráciáktól a megváltozott geopolitikai kontextusban.